

Scripta
Branimiro
Gabričević
dicata

Curaverunt
J. Dukić, A. Milošević, Ž. Rapanić

Pons Tiluri, MMX.

Nikola JAKŠIĆ

Kult sv. Petra u kasnoantičkom i srednjovjekovnom Zadru

O štovanju sv. Petra apostola na istočnoj obali Jadrana objavio sam nedavno jedan članak u zborniku koji je tiskan u Rimu 2009. godine, a u povodu 500. obljetnice utemeljenja nove rimske bazilike posvećene apostolskom prvaku. Zbornik je posvećen temama koje nastoje svestranije osvijetliti kultove sv. Petra i sv. Marka na jadranskom prostoru i to ponajprije s umjetničkog i s ikonografskog aspekta¹. Na tome sam mjestu raspravio o Petrovu kultu na Jadranu izdvajajući četiri teme. Prva se odnosi na štovanje sv. Petra u ranokršćansko i ranobizantsko doba, druga na kult sv. Petra u Branimirovoj Hrvatskoj devetog stoljeća, treća raspravlja o fenomenu znatnijeg širenje toga kulta tijekom jedanaestog stoljeća, a četvrta je povezana uza Zadar kao najistaknutije žarište njegova štovanja na istočnom Jadranu tijekom ranog i razvijenog srednjeg vijeka². Tu zadarsku temu u proširenom obliku, adaptiranu za hrvatske kolege s radošću posvećujem nezaboravnom Branimiru Gabričeviću, profesoru koji mi je u vrijeme studiranja davao prve poduke upravo o kršćanskoj arheologiji i ikonografiji.

Pisana vrela o prvim stoljećima kršćanstva u Jaderu toliko su skromna da iz njih saznajemo jedva pokoji podatak o njegovim kršćanskim vjernicima. Kršćanska je općina postojala svakako već 381. godine jer je tada zabilježeno ime njezina biskupa Felixa kao sudionika crkvenog sabora u Akvileji³. Pretežnu većinu spoznaja o ranokršćanskom

¹ *San Pietro e San Marco - arte e iconografia in area adriatica* /Ur. L. Caselli/, Roma, 2009.

² N. JAKŠIĆ, *Il culto di san Pietro nella Dalmazia paleocristiana e medievale*, u: *San Pietro e San Marco - arte e iconografia in area adriatica* /Ur. L. Caselli/. Roma, 2009, str. 61 - 93.

³ Z. STRIKA, *Kada i gdje se prvi put spominje zadarski biskup?*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 46, Zadar, 2004, str. 36.

Jaderu i njegovim spomenicima dugujemo arheološkim istraživanjima provedenim u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Do tada je jedino poligonalna krstionica sagrađena s južne strane katedrale svjedočila o ranokršćanskoj fazi biskupskog kompleksa⁴. Drugi sakralni kršćanski objekti ili, pak, njihovi ostatci nisu bili poznati. Nažalost, u temeljitim bombardiranjima grada tijekom 1943/44. godine uništena je krstionica kao jedina postojeća ranokršćanska građevina i to sačuvana u cijelosti. Ipak, u obnovi potpuno uništenog grada u poratnom razdoblju, izlazili su na danje svjetlo građevni ostatci davnih razdoblja, pa tako i oni iz prvih stoljeća kršćanstva⁵. Nema, međutim, izravnih podataka o tome koji je bio titular njegove katedrale. O tome saznajemo tek od starijih zadarskih pisaca koji bez dvoumljenja ističu da je bila posvećena sv. Petru, dakako, prije no što su u Zadar dospjele relikvije sv. Stošije⁶.

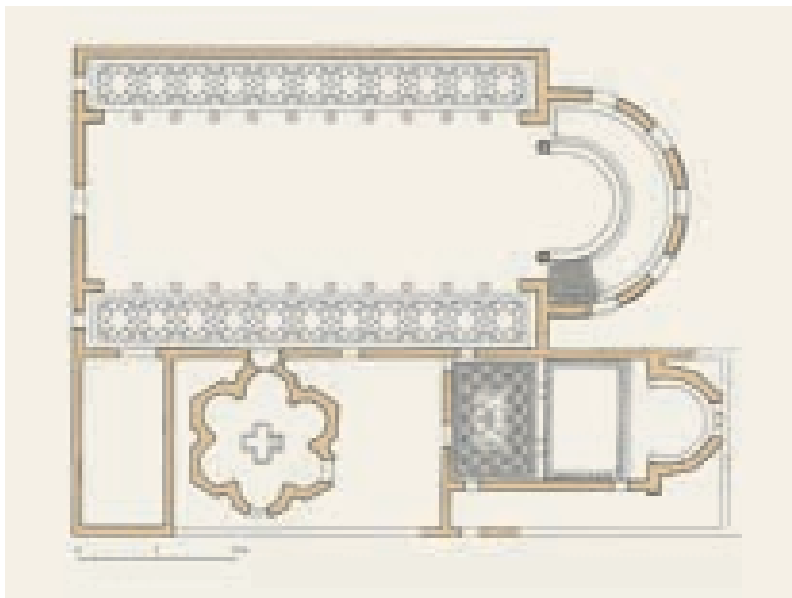
Najstariji opis ove građevine potječe iz 10. stoljeća, a sačuvan je u djelu bizantskog cara pisca Konstantina Porfirogeneta koji navodi da se u katedrali čuvaju relikvije sv. Anastasije. Car posebno ističe ljepotu njezinih podnih mozaika i oslikanog drvenog stropa ili grednjaka⁷. Od

⁴ O krstionici: Ć. M. IVEKOVIĆ, Krstionica kod crkve sv. Stošije u Zadru i vrijeme građenja njezina i Crkve sv. Donata, *Rad JAZU* 258, Zagreb, 1937, str. 1-14. – P. VEŽIĆ, Krstionica u Zadru, *Peristil* 24, Zagreb, 1991, str. 13-23. – P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar, 2005, str. 41-48.

⁵ O tome sintezno u P. VEŽIĆ, *Zadar na pragu*.

⁶ V. de PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis* / Ur. V. Brunelli/, *Rivista dalmatica*, IV/1, Zara, 1907, str. 119.

⁷ Najstariji opis zadarske katedrale temeljitije analizira, posebno s jezičnog stajališta, M. LONČAR, On the Description of the Churches of St. Anastasia and St. Donat in Zadar in *De administrando imperio* by Constantine Porphyrogenitus, *Hortus artium medievalium*, 5, Zagreb-Motovun, 1999, 236. On tekst prevodi ovako: "The temple of Saint Anastasia is oblong (dromicós) similar to the temple Chalcoptatia, with green and white columns, and entirely pictured in ancient wood carving (chylographía arhaia); its floor is of wonderful mosaic". Nedavno sam predložio da se Porfirogenetova *chylographía arhaia* protumači kao drveni rezbareni oslikani strop ili grednjak, N. JAKŠIĆ, La cattedrale plus ancien a Zadar, *Antiquite tardive*, 16, 2009, str. 190. Iz Porfirogenetovog teksta je, naime, razvidno da se opisuju cijele površine, pa je u tom smislu s mozaikom podnicom usporediv jedino oslikani strop ili grednjak, jer je sukladne površine. Osim toga, autor toga jezgrovitog povijesnog djela, opisuje bazičku navodeći tek četiri elementa dovoljna za doživljaj cjeline: 1. građevina je uzdužna oblika poput Halkopratejske bazilike, 2. stupovi su od zelenog i bijelog mramora, 3. cjelovito je izrezbaren i oslikan drveni strop ili grednjak, 4. podnicu čini prekrasan mozaik. Nakon strukture (uzdužna građevina), ono što plijeni pažnju autora je njezin kolorit o kojem govori gradirajući od jednostavnijeg ka složenijem i raskošnijem, od boje stupova, preko drvenog rezbarenog oslika dolazi konačno do onoga što ga najviše zadivljuje, a to su mozaički tapeti zadarske katedrale.

sl. 1. Tloris ranokršćanske katedrale Sv. Petra u Zadru s nacrtom mozaičkih tapeta.

spomenutih mozaika sačuvani su tek neznatni ulomci na istočnim završetcima bočnih brodova. Ipak se uvidom u te ulomke razaznaje kompozicija cjeline. Naime, u oba se broda opetuje isti motiv centralnog tipa, s kvadratićima raspoređenim oko oktogona, definiran u repertoriju mozaičkih motiva M. Blancharda kao *octogone flanqué de huit carrés avec quatre quarts de cercles en encoignures*⁸. Takav motiv, naime, između dvaju oktogona ostavlja polukružne isječke okrenute središnjem brodu crkve, pa je njihovo ritmiziranje bez sumnje odgovaralo rasporedu stupova (sl. 1). Ukazuju ujedno i na gust raspored stupova u ranokršćanskoj katedrali što je posve u suglasju s pretpostavkom da su se nad bočnim brodovima dizale galerije⁹. No, gust raspored stupova ukazuje i na to da su bili povezani arhitravima, a ne lukovima. U tu su građevinu na samom

⁸ M. BLANCHARD - J. CHRISTOPHE - J. P. DARMON - H. LAVAGNE - R. PRUDHOMME - H. STERN, *Répertoire graphique du décor géométrique dans la mosaïque antique*, u: *Bulletin de l'Association internationale pour l'Étude de la Mosaïque antique*, fasc. 4, Paris, 1973., n° 582.

⁹ P. VEŽIĆ, Po čemu je u 10. stoljeću katedrala u Zadru mogla sličiti halkopratejskoj bazilici u Carigradu, *Diadora*, 20, Zadar, 2001, str. 309. – N. JAKŠIĆ, *La cattedrale*, str. 188.

početku 9. stoljeća dospjele relikvije sv. Stošije i od tada se u njoj čuvaju u mramornoj kamenoj škrinjici s dvoslivnim poklopcem. Opremljena je dvama posvetnim natpisima koji su po sadržaju vrlo srodni, a raspoređeni su na više stranica škrinje i poklopca. Relikvije je u Konstantinopolu dobio zadarski biskup Donat, najvjerojatnije kao dar za uspješno posredovanje između dvaju Carstava oko njihova međusobnog sukoba na Jadranu¹⁰. Spor oko ovog osjetljivog pitanja koji je zadirao u pitanje kontrole istočnog Jadrana riješen je diplomatskim putem, tzv. Aachenskim mirom. Tekst mirovnog sporazuma u Konstantinopol nosio je 813. godine Amalarije iz Mezta. Na svojem putovanju prema Konstantinopolu zaustavio se u Zadru¹¹, o čemu piše u *Epistula ad Hilduinum abbatem*: "*Quando fui apocrisarius in partibus Grecorum, audiui inter nostros Ut repperi apud quendam archiepiscopum, ipso narrante, de ciuitatis (!) Iadhare, sine aliqua observatione nostrę consuetudinis celebrant consecrationem sacrorum. Retulit quomodo uellet aliquem diaconum promuouere ad presbiteratus officium in uigilia pasche; ipso rennuente (!) eodem tempore, promotus est in festiuitate sancti Petri. In loco ubi eram uigilia memorata festiuitatis sancti Petri*¹²". Posljednji podatci citiranog teksta kao da su u suglasju sa starim zadarskim piscima koji navode da je stara katedrala bila posvećena sv. Petru. No, u katedrali su već tada bez sumnje čuvane relikvije sv. Stošije.

Opisujući Zadar u sredini 10. stoljeća, Konstantin Porfirogenet kaže da u gradu leži tijelo sv. Anastazije djevice, pa je, opisujući katedralu, i naziva hramom Sv. Anastazije¹³. No, svejedno ostaje otvorenim pitanje je li crkva već tada njoj zaista bila i posvećena? Naime, indicij da i nadalje zadarska katedrala ostaje posvećena sv. Petru jest natpis na ciboriju što ga je nad glavnim oltarom oko 1030.-1040.

¹⁰ N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar 1976, str. 67-74.

¹¹ O putovanju Amalarija i njegovom boravku u Zadru vidi: M. McCORMICK, *Origins of the European Economy*, Cambridge, 2001, str. 139. – T. VEDRIŠ, Još jedan franački teolog u Dalmaciji: Amalarije iz Metz i njegovo putovanje u Carigrad 813. godine, *Historijski zbornik*, LVIII, Zagreb, 2005, str. 1-27.

¹² T. VEDRIŠ, Još jedan, str. 9. prema izdanju I. M. Hanssens, *Amalarii Episcopi Opera Omnia I. Studi e testi* 138, Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1948, str. 65 -67.

¹³ CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De administradno imperio* /Ur. R. Jenkins/. Dumbarton Oaks, 1967, str. 138.

sl. 2. Prednja arkada starog ciborija zadarske katedrale s posvetnim natpisom sv. Petru (foto: Z. Alajbeg).

dao podići dalmatinski prokonzul Grgur. S nekoliko svojih uspješnih diplomatskih putovanja u Konstantinopol stekao je veliko bogatstvo, a na kraju je ipak život završio u tamnici metropole na Bosporu¹⁴. Na vijencu pročelja ciborija, koji je dao podići *prudentissimus Gregorius, protospatrius et straticus univresae Dalmatiae*¹⁵ uklesan je natpis u dva reda (sl. 2):

O PRINCEPS PETRE PRINCIPVM CAELESTIS AVLE
CLAVIGER DEVOTIONIS SVSCIPE MVNVSCVLV(m)
Q(uod) VO(veram)/ PROCONSVL EGO INFIMVS GRE-
GORIVS Q(ui) NOMINOR VT PIE MICHI CONFERAS
PRO PARVIS M(a)G(na munera).

Taj je ciborij razmontiran najkasnije 1332. godine kada je postavljen novi, koji je i danas na tom mjestu¹⁶. Stoga je stari Grgurov ciborij sačuvan u dijelovima¹⁷. Iako je ukrašen samo plitkoreljevnim ornamentima sa simboličkim ži-

¹⁴ N. JAKŠIĆ, Il caso dell'arconte Dobronà e del proconsole Gregorio, *Hortus artium medievalium* 13/1, Zagreb - Motovun, 2007, str. 137 -145.

¹⁵ Tako je imenovan u ispravi iz 1036. godine. *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, /Red. M. Kostrenčić, collegerunt et digesserunt J. Stipišić, M. Šamšalović/, (= CD) I, Zagreb 1967, str. 69.

¹⁶ O ovom trećentističkom ciboriju vidi skedu P. Vežića u N. JAKŠIĆ - E. HILJE, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije. Kiparstvo I*, Zadar, 2008, 188-192..

¹⁷ Objavljen mnogo puta, posljednje u N. JAKŠIĆ - E. HILJE, *Umjetnička baština*, str. 124-131, gdje je navedena i brojna literatura.

sl. 3. Medaljoni s poprsjima Petra i Pavla, katedrala u Zadru, začeljni zid (foto: Ž. Bačić).

votinjskim prikazima, ostaje jednim od najvažnijih djela dalmatinskog kiparstva 11. stoljeća jer je njime datirano djelovanje tzv. Zadarsko-splitske klesarske radionice u kojoj su nastali i poznati figuralni reljefi iz crkvice Sv. Nediljice u Zadru¹⁸.

Stara je zadarska katedrala doživjela prve ozbiljne preinake tek u 12. stoljeću kada je pregrađena u novim romaničkim oblicima, ali na starim temeljima i u starim gabaritima. No, u osvajanju Zadra u IV. križarskom pohodu bila je 1202. godine oštećena, a taj pohod, što je poznato, kulminirao je dvije godine poslije i zauzimanjem Konstantinopola. Stoga je ponovno pregrađivana tijekom 13. stoljeća kada je znatnije produljena, pa je 1285. godine posvećena sv. Anastasiji (Stošiji)¹⁹.

Iako je titular katedrale promijenjen, ipak su na unutarnjem zidu njezine nove fasade dovršavane u prvim desetljećima 14. stoljeća, naslikani medaljoni s poprsjima sv. Petra i sv. Pavla čuvajući tako uspomenu na raniji kult koji se u njoj častio još od ranokršćanskog razdoblja. Poprsje sv. Petra je u medaljonu što ga čini vijenac ljubičastih tulipana, a svetac je na plavoj pozadini na kojoj je legenda PETRVS ispisana okomito uz desno rame. Odjeven je u smeđi plašt, desnom rukom blagoslivlja, a u lijevoj drži ključeve. Lik je proporcioniran tako da je glava nešto manja. Ima sijedu kosu i kratku sijedu bradu. Lik sv. Pavla je nešto slabije sačuvan, no portret je naslikan koloristički vještije sa svijetlim inkarnatom i rumenilom na obrazima. Na liku sv. Petra naglašeniji je grafizam, a na liku Sv. Pavla kolorizam (sl. 3)²⁰. Uspomena na snažno prisutan kult sv. Petra i sv. Pavla u zadarskoj katedrali ogleda se i na jednoj oltarnoj slici sa samog kraja 15. stoljeća. Riječ je o poznatom poliptihu što ga je zadarski kanonik Martin Mladošić naručio za oltar sv. Martina u zadarskoj katedrali

¹⁸ I. PETRICIOLI, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*. Zagreb. 1960. – I. PETRICIOLI, Skulpture iz XI. st. u Zadru, Splitu i Solinu, u: *Tragom srednjovjekovnih majstora*, Zagreb, 1983, str. 7-26. – N. JAKŠIĆ, La scultura dell'undicesimo secolo nell'Alto Adriatico, u: *Letteratura, arte e cultura italiana tra le due sponde dell'Adriatico* /Ur. L. Borsetto/, Padova, 2007, str. 17-37.

¹⁹ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana I*, Zara 1877, str. 43. - P. VEŽIĆ, Arhitektura romaničke katedrale u Zadru, u: *Majstor Radovan i njegovo doba* /Ur. I. Babić/, Trogir, 1994, str. 229-240.

²⁰ E. HILJE - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije*. Slikarstvo. Zadar, 2006, str. 88.

sl. 4. Vittore Carpaccio, Gornji dio poliptiha Sv. Martina s nekadašnjeg istoimenog oltara u zadarskoj katedrali (foto: Ž. Bačić).

od Vittore Carpaccia; od potpisa majstora sačuvan je najveći dio: (vic)TORIS (c)ARPATII (ve)NETII OPUS. Središnji dio poliptiha sa scenom sv. Martina koji odsijeca plašt da bi ogrnuo prosjaka, obočen je likovima dvoje zadarskih zaštitnika, sv. Stošijom i sv. Šimunom. Donatorov, pak, klečeći lik Mladošićev u društvu sa sv. Jeronimom, obočen je sv. Petrom i sv. Pavlom (sl. 4)²¹.

Katedrala nije bila i jedina građevina posvećena sv. Petru u srednjovjekovnom Zadru. Uz jedan sporedni gradski dekuman podignuta je u doba kasne antike manja jednostavna pravokutna građevina s apsidom nazvana Sveti Petar Stari, u srednjovjekovnim dokumentima *ecclesia Santi Petri ueteris*. U 7. ili 8. stoljeću na istočnoj je strani dobila

²¹ O poliptihu recentno u shedi E. Hilje sa svom literaturom u E. HILJE - R. TO-MIĆ, *Umjetnička baština*, str. 201-206.

jednu pravokutnu prigradnju bez izravne komunikacije sa starom crkvicom. Ta je prigradnja u 9. stoljeću podijeljena pilastrima po svojoj uzdužnoj osi, čime je stvoren dvobrodni prostor koji na istoku završava dvjema pravokutnim apsidama²². Ovo je novo, dvobrodno rješenje interijera poznato u ranosrednjovjekovnom graditeljstvu u Istri i sjevernoj Italiji²³ no, zadarska je prigradnja u cijelosti presvođena križnom svodovima, pa ju M. Jurković tumači kao vanjsku kriptu²⁴. U kaloti sjeverne apsida sačuvani su dijelovi fresko kompozicije na kojoj se razaznaje Krist, s po jednim likom s obje strane (sl. 5). Sačuvani su uglavnom donji dijelovi Kristova tijela, odjevena u crvenu haljinu s plaštem maslinaste boje. U lijevoj ruci drži otvoren kodeks na kojem se tek razaznaju neka slova ..MORS.. Desno mu je sv. Petar odjeven u svijetloplavu haljinu, prekrivenu žutim plaštem, a sandale su mu privezane tankim vrpčama. Podignute nadlaktice usmjerene su prema Kristu. Lice je oštećeno no, razaznaje se desno oko i nos pod kojim je kraća brada s brkovima. Kosa mu je smeđe boje. Boje su izbljedlyjele pa se najjasnije ističu linije, posebice

sl. 5. Detalj sa sv. Petrom na freski u zadarskoj crkvi Sv. Petra Starog (foto: Ž. Bačić).

²² O crkvi vidi: I. PETRICIOLI - S. VUČENOVIĆ, Crkve sv. Andrije i sv. Petar Stari u Zadru, *Diadora*, 5, Zadar, 1970, str. 177-202.

²³ A. G. GAROFANO, Le chiese duali di età carolingia fra Istria e italia settentrionale, *Hortus artium medievalium* 8, Zagreb - Motovun, 2002, str. 159 -166.

²⁴ M. JURKOVIĆ, Sv. Petar Stari u Zadru i njegova kriptu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 24, Split, 1997, str. 77-87. – M. JURKOVIĆ, La cripta esterna della chiesa di San Pietro il Vecchio a Zadar, *De lapidibus sententiae - Scritti di storia dell'arte per Giovanni Lorenzoni* /Ur. T. Franco, G. Valenzano/, Padova, 2002, str. 197-205.

linije okomitih nabora plašta. Općenito naglašeni linear-
ni tretman ovog izduženog lika, međutim, ne umanjuje
dojam o njegovoj tjelesnoj čvrstoći pa upućuje na stilske
odlike slikarstva komnenskog razdoblja. Od lika koji je bio
Kristu lijevo sačuvan je tek donji dio tijela, a najvjerojatni-
je je riječ o sv. Pavlu²⁵.

Zanimljiv građevinski sklop Sv. Petra Starog naziva se
tako da bi se razlikovao od drugih zadarskih crkava posve-
ćenih istom svecu, ponajprije od crkve Sv. Petra Novog (u
srednjovjekovnim dokumentima *ecclesia santi Petri novi*),
koja je stajala na srednjovjekovnom gradskom trgu i ima-
la važnu ulogu u javnom i u upravnom životu grada. Već
od 12. stoljeća kod nje se okupljaju konzuli koji upravlja-
ju gradom "*.... consules in plateis.....post tribunam sancti
Petri novi ad diversorum causas discutendas et difinien-
das....*" kao što je to bilo u slučaju kad su dosudili pravo na
posjed Brda, samostanu benediktinki sv. Marije koji je po-
sjed redovnicama nekoć bio darovao kralj Krešimir IV.²⁶ U
njoj se tijekom 13. stoljeća povremeno okupljalo i gradsko
vijeće²⁷. Crkva je, međutim, porušena 1447. godine pa o
njezinim građevinskim odlikama ne znamo ništa²⁸. Ostaje
tek činjenica da je crkva na glavnom gradskom trgu imala
istu posvetu kao i katedrala.

Na snažno prisustvo kulta Sv. Petra u srednjovjekov-
nom Zadru upućuje još jedna crkvice 9. stoljeća, koja se
nalazila neposredno uz gradska vrata. Glavna gradska
vrata rimskog Jadera bila su sagrađena kao slavoluk s tri
prolaza kojima se pristupalo glavnom gradskom dekuma-
nu, a bila su flankirana dvjema oktogonalnim kulama²⁹.
Slavoluk je već u doba kasne antike porušen, no sjeverna
je kula ostala još dugo u funkciji obrane srednjovjekovnog

²⁵ B. PECARSKI, Venice, Italo-byzantine and Dalmatian Painting During the 12th
and 13th Centuries, *Arte Veneta*, XXII, Venezia, 1968, str. 167. – V. ĐURIĆ, *Vizantijske
freske u Jugoslaviji*, Beograd, 1974, str. 22-23. – I. FISKović, *Romaničko slikar-
stvo u Hrvatskoj*, Zagreb 1987, str. 46. – E. HILJE - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština*,
str. 76-78.

²⁶ Codex Diplomaticus II, /Red. T. Smičiklas/, Zagreb, 1904, str. 318. – N. KLAČIĆ
- I. PETRICIOLI, *Zadar*, str. 169.

²⁷ Primjerice 1251. godine, *Actum est hoc in majori consilio, et firmato ab omni-
bus praesentibus in praedicta ecclesia S. Petri novi de Jadra*, C. F. BIANCHI, *Zara
cristiana I*. Zadar, 1877, str. 383.

²⁸ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana I*, str. 383.

²⁹ M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku*. Zagreb, 1976, 185-222.

sl. 6. Detalj s apostolskim prvacima na relikvijaru Sv. Jakova de Nodao iz zadarske katedrale, dar Zadranske Božne za dušu supruga Kaže (foto: Ž. Bačić).

grada. Na samom početku 9. stoljeća uz tu je kulu sagrađena jednostavna crkvice koja se svojim istočnim dijelom uz nju naslanjala. Istražena je i zatim zatrpana 1908. godine³⁰. U toj je prigodi pronađen i ulomak posvetnog natpisa s njezine oltarne ograde na kojem se spominje biskup Donat³¹. Ponovno je otkrivena prije nekoliko godina, ali je znatno slabije sačuvana od onoga što pokazuju fotografije kod Berse³². To je, dakle, četvrta u nizu zadarskih crkava posvećenih Sv. Petru, a da bi se razlikovala od ostalih, u srednjovjekovnim se dokumentima naziva *ecclesia santi Petri de Argata*, prema napravi koja je služila za podizanje i zatvaranje gradskih vrata³³. Dakle na samom ulazu u grad, na početku glavnog dekumana, već je od ranog 9. stoljeća stajala crkvice Sv. Petra de Argata, upućujući posredno da je grad pod zaštitom apostolskog prvaka. Dekumanom se stizalo do glavnog gradskog trga na kojem je stajala crkva Sv. Petra novog (najvjerojatnije građevina 12. stoljeća), a zatim nastavljajući istim dekumanom dolazilo se do katedrale posvećene sv. Petru apostolu. Pored toga, uz jedan sjeverniji dekuman stajala je i crkvice Sv. Petra Starog.

Kult sv. Petra na zadarskom otočju

Ovako intenzivno zasvjedočen kult Sv. Petra unutar zidina srednjovjekovnoga Zadra morao je ostaviti traga i na širem gradskom prostoru.

Zadarski kopneni ager nije bio velik, protezao se svega nekoliko kilometara od grada okružujući ga od sjeverozapadne do jugoistočne strane, o čemu će u nastavku biti još riječi. No, Zadru je pripadao prostrani arhipelag s brojnim otocima od kojih su tek veći bili nastanjeni. Najbliži gradu je otok Ugljan, u srednjovjekovnim ispravama *insula Sancti Michaelis*, nazvan tako prema moćnoj utvrdi na otoku, smještenoj nasuprot gradu³⁴. Otok je udaljen svega četiri milje od grada, a pruža se paralelno s obalom

³⁰ J. BERSA, *Ausgrabungen auf dem Campo Colona zu Zara, Jahrbuch für Altertumskunde*, IV, Viena, 1910, str. 194-213.

³¹ I. PETRICIOLI, Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra, *Diadora*, 2, Zadar, 1962, 258-259.

³² S nestrpljenjem očekujemo objavu rezultata arheoloških istraživanja.

³³ N. KLAJČ - I. PETRICIOLI, *Zadar*, str. 261.

³⁴ N. JAKŠIĆ, Prilozi povijesnoj topografiji otoka Ugljana, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), Zadar, 1989, str. 83-102.

i nešto je duži od kopna koje pripada gradu. Pod utvrdom Sv. Mihovila je naselje Preko (talijanski Oltre) koje svojim hrvatskim i talijanskim imenom upozorava da se nalazi točno nasuprot gradu, dakle na najbližem mjestu na koje se iz Zadra dolazilo na otok barkom, pa se ta pozicija naziva i *Barkanja: possessione Ultra Barcagnum in insula S. Michaelis*³⁵. U jednom dokumentu iz 1392. godine taj se položaj naziva *traghetto di S. Michiele*³⁶. Na njemu je crkva posvećena sv. Petru, pa je stoga srednjovjekovni dokumenti bilježe i ovako: "...in insula S. Michaelis apud S. Petrum ad Barcagnum"³⁷ ili "...in insula S. Michaelis ad Barcanum in confinio S. Petri"³⁸. U svakom slučaju na mjestu trajekta koji povezuje Zadar s najbližim otokom, podignuta je crkva posvećena najraširenijem kultu u srednjovjekovnom Zadru.

I na susjednom otoku Pašmanu, koji je nešto južnije, postojala je barem do 17. stoljeća crkva Sv. Petra za čiji popravak još 1300. godine neki *Mauro* ostavlja 200 libara "...de quibus ordino reparari ecclesiam sancti Petri de insula Piscimani"³⁹.

Na nešto udaljenijem otoku Ižu i danas je župna crkva posvećena sv. Petru, koja se spominje već u 14. stoljeću⁴⁰. V. Cvitanović svjedoči da je bila vrlo mala 6 x 4 m. i da je bila na otočiću pred kopnom⁴¹. Time se uvelike usklađuje s malim predromaničkim objektima na zadarskom otočju; opis dimenzija i položaja najviše podsjeća na crkvicu Sv. Pelegrina, u nedalekom Savru, na Dugom Otoku. U njoj

³⁵ N. JAKŠIĆ, Prilozi povijesnoj topografiji, str. 97.

³⁶ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana* II. Zara, 1879, str. 106.

³⁷ N. JAKŠIĆ, Prilozi povijesnoj topografiji, str. 97.

³⁸ E. HILJE - S. SORIĆ, Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Ugljanu, u: *Toponimija otoka Ugljana*. Zadar, 2007, str. 112-113, gdje čitatelj može pronaći još citata o toj crkvi iz zadarskog arhiva. Međutim, jedan od tamo navedenih citata "...ultra portum Jadre ad sanctum Petrum..." ne odnosi se na ovu otočku crkvu, već na crkvu Sv. Petra preko zadarske luke o kojoj će upravo biti riječi.

³⁹ E. HILJE, Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pašmanu, u: *Toponimija otoka Pašmana*, Zadar, 2006, str. 72.

⁴⁰ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana* II, str. 82.

⁴¹ V. CVITANOVIĆ, Otoci Iž i Premuda, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1, Zadar, 1954, str. 83. kaže o crkvi sljedeće: *Župna crkva bila je na malenom poluotočiću, okružena morem. Danas je 10 m dalje od mora, jer je tlo od donesenog materijala. Oko nje je staro grobište („cimatorij“), koje je bilo u porabi do 1862. godine, a ranije su se ukapali i u samoj crkvi (do g. 1811.). – Crkva je prvotno imala dimenzije 6 x 4 m; oko 1700. je proširena na zapad i sjever; g. 1939. je produžena na istok. Sada su joj dimenzije: 30 x 10 m.*

je pronađen još neobjavljeni ulomak predromaničkog reljefa što samo po sebi upućuje na njezinu mnogo veću starost (sl. 7)⁴².

Nasuprot gradskoj luci, u neposrednoj blizini grada, bilo je među vinogradima i maslinama razmješteno nekoliko srednjovjekovnih crkvice. Kako se tamo stizalo barkom, i taj se je prijelaz nazivao *Barcagna*, ali ovaj put po crkvi Sv. Jakova – *ecclesia Sancti Iacobi ad Barcagnum ultra portum Iadre*⁴³. Po njoj se nazivao i

sl. 7. Predromanički ulomak iz župne crkve Sv. Petra i Pavla u Velom Ižu. (foto: R. Dumić)

sam rt uvale danas zvane Vruljica: *Puncta sancti Iacobi de Barcagno*⁴⁴. No bile su tu još i crkvice Sv. Marije, Sv. Ivana i konačno ona Sv. Petra. Srednjovjekovni je Zadar kao što se razabire imao dvije Barkanje, dva trajekta, kojima je bio povezan s otokom, odnosno s kopnom preko luke⁴⁵. Na objema pozicijama bila po jedna crkva Sv. Petra. Ova preko luke spominje se još u 13. stoljeću kao *ecclesia S. Petri ultra portum*⁴⁶. Na nju se, dakle, odnosi i citat iz naše bilješke 38 “....*ultra portum Jadre ad sanctum Petrum*...”. U opsadi Zadra 1346. godine Mlečani su upravo kod te crkve izgrađivali provizorna utvrđenja za napad na grad, nazivana *sticatum*, pa se u kronici 14. stoljeća pod naslovom *Obsidio Iadrensis* navodi “....*alium sticatum vltra portum Iadre extensum ab ecclesia Sancti Petri versus ecclesiam Sancti Iohannis siti ad punctam*...”⁴⁷. Ako je crkva Sv.

⁴² Čuva se u privatnom vlasništvu kod Rajka Dumića u Malom Ižu.

⁴³ M. ZJACIĆ /transcripsit et digessit/, *Notarium jadrensiu Henrici et Creste Tarallo acta quae superunt*, 1279.-1308. Zadar 1959, str. 69, 70, 224.

⁴⁴ M. ZJACIĆ, *Notarium jadrensiu*, str. 70.

⁴⁵ Barkanja je uobičajeni naziv za ono što se hrvatski naziva brodarica. Tako i u Splitu tijekom srednjeg vijeka bilježimo taj naziv za lučice, odnosno brodarice kojima se prelazilo prema srednjovjekovnom Dilatu. Posve sukladno i crkvice po njima imaju nazive, *S. Thomas de Barcagno*, *S. Paulus de Barcagno*. Vidi: I. BABIĆ, *Prostor između Trogira i Splita*. Split, 1984, str. 89.

⁴⁶ M. ZJACIĆ, *Notarium jadrensiu*, str. 117.

⁴⁷ *Obsidio Iadrensis* / Degisserunt B. Glavičić et V. Vratović/. Zagreb, 2007, str. 185.

Ivana bila na rtu (a to je jugoistočni rt uvale Vruljica), onda je crkvice Sv. Petra morala biti još južnije, dakle u blizini današnjeg zadarskog mosta.

Još su neke crkve posvećene sv. Petru označavale kopneni ager Zadra no, prije nego što ih spomenemo, valja nešto kazati o problemu prostornog definiranja zadarskog kopnenog teritorija u antici i ranom srednjem vijeku.

O rimskoj centurijaciji zadarskog agera svjedoče nam zračni snimci, o čemu je prvi pisao J. Bradford⁴⁸. Na njegove se rezultate oslanja M. Suić koji uočava centurijaciju na prostoru od Puntamike do pred Bibinje, a unutra, u kopno, do Bilog briga. Suić na temelju toga donosi zaključak o veličini zadarskog agera od Dikla do Bibinja. Ja sam služeći se arhivskim vijestima odredio zapadnu granicu grada nešto istočnije od crkvice Sv. Petra, koja je sagrađena uz more zapadno od Dikla. Ta zapadna granica dijeli Bokanjačko blato na dva jednaka dijela ostavljajući jugoistočnu polovicu Zadru, a sjeverozapadnu polovicu Ninu. Pokazalo se da je srednjovjekovna granica između Nina i Zadra posve sukladna onoj iz rimskog doba. Moje su rezultate u tom smislu prihvatili D. Maršić⁴⁹ i F. Smiljanić⁵⁰, koji su o problemu antičkog, odnosno srednjovjekovnog kopnenog teritorija grada Zadra, pisali poslije. Nešto nakon toga, u raspravi o kaštelu Zemunik, bio sam u prilici zaključiti kako je ta srednjovjekovna utvrda unutar granica srednjovjekovnog Zadra i to kao njegova krajnja istočna točka. Iz toga slijedi da se i antički Zadar protezao do nje, tj. mnogo dublje u kopno nego što je to Suić pretpostavljao. Maršić je u odnosu na Suićeve rezultate predložio da se antička centurijacija proširi i na istočnom dijelu gradskog teritorija prema Sukošanu no, nije podastro dokumentaciju koja bi me u to uvjerila, pa je nisam prihvatio⁵¹. U svakom slučaju, u kombinaciji raznolikih izvora (srednjovjekovni tekstovi, natpisi, zračni snimci i sl.) dobiva se prilično precizna slika

⁴⁸ J. S. P. BRADFORD, A Technique for the Study of Centuriation, *Antiquity*, 21/84, University of York, 1947, str. 197-204.

⁴⁹ D. MARŠIĆ, Prilog poznavanju limitacije agera antičkog Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32(19), Zadar, 1993, str. 105-116.

⁵⁰ F. SMILJANIĆ, Teritorij i granice lučke županije u ranom srednjem vijeku, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 35(22), Zadar, 1997, str. 213.

⁵¹ N. JAKŠIĆ, *Zemunik – srednjovjekovni zadarski kaštel i turska kasaba*. Split, 1997, 9, bilj. 5. – D. MARŠIĆ, Prilog poznavanju limitacije, str. 105-116.

- sl. 8. Prostor antičkog Jadera s dijelom pripadajućeg mu arhipelaga:*
1. katedrala; 2. Sv. Petar Stari; 3. Sv. Petar de Argata; 4. Sv. Petar Novi;
5. Sv. Petar u Poljani; 6. Sv. Petar i Pavao u Velom Ižu;
7. Sv. Petar na Pašmanu (približni položaj);
8. Sv. Petar preko zadarske luke (Brodarica); 9. Sv. Martin (Petar) u Diklu;
10. Sv. Petar u Kožinu; 11. Sv. Petar i Pavao u Stomorinom selu;
12. Sv. Jakov u Zemuniku; 13. Sv. Bartul u Petrčanima.

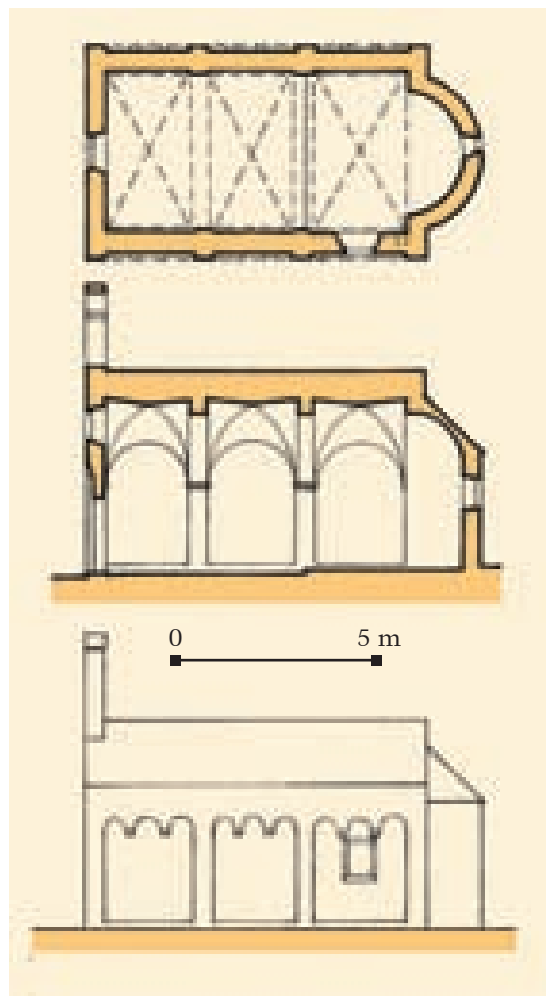
agera rimskog Jadera koji se prenio i u srednji vijek, i to u istim prostornim gabaritima. U cijelosti je, naime, sukladan s prostorom koji na kopnu zauzima zadarska dijeceza do 12. stoljeća. Govorit ćemo, dakle, o crkvicama Sv. Petra koje su povezane s tako definiranim prostorom srednjovje-

kovnog Zadra, tj. onim prostorom koji je grad naslijedio iz antike. To je pravokutan prostor kojega je onda moguće definirati dijagonalom: od srednjovjekovne crkvice Sv. Jakova u Zemuniku (sagrađene 1194. godine) kao ekstremne točke na sjeveroistoku, do crkvice Sv. Petra uz more iza Dikla (sagrađene u drugoj polovici 13. stoljeća) kao ekstremne točke na jugozapadu (sl. 8).

Crkvice u srednjovjekovnom Diklu

Nedaleko sjeverozapadne granice srednjovjekovnog Zadra prema Ninu, u selu koje se naziva Diklo, podigao je neki Petar skladnu crkvicu podijeljenu u tri traveja i presvođenu križnim svodovima (sl. 9). Na pročelju je dao uklesati posvetni natpis slijedećeg sadržaja: *Memento Domine Iesu Christe famuli tui Petri, hanc qui ecclesiam de proprio construere iussit ad honorem Genetricis tue Virginis Marie, sanctique apostoli tui Petri, nec non et confesoris Martini, ad remedium anime sue suorumque. Amen*⁵² (sl. 10).

Ova zavjetna crkvice prešla je potom u vlasništvo zadrarske opatije Sv. Krševana, pa u buli pape Inocenta III., s početka 13. stoljeća, kojom potvrđuje posjede opatije među ostalima stoji: "... *ecclesia sancti Petri de Diculo*"⁵³. Među-

sl. 9. Tloris i presjeci crkve Sv. Martina (Petra) u Diklu (dokumentacija Konternatorskog odjela u Zadru).

⁵² I. PETRICIOLI, Tri romaničke građevine u Diklu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 4, Zagreb, 1955, str. 175.

⁵³ CD III, 3.

sl. 10. Posvetni natpis donatora Petra u luneti crkve Sv. Martina u Diklu (foto: N. Jakšić).

tim desetljeće prije u sličnoj ispravi pape Celestina III., iz 1194. godine, kojom se potvrđuju posjedi istog samostana stoji: "...*ecclesiam S. Martini Yculi cum pertinetiis suis*"⁵⁴. Riječ je bez svake sumnje o istoj građevini u Diklu, čiji nas posvetni natpis upozorava da je crkvice bila posvećena ne samo Bogorodici, već jednako Petru apostolu i svetom Martinu⁵⁵.

Selo Diklo u kojem je crkvice podignuta nalazilo se na samom rubu zadarskog agera, pa je tamo zabilježen još u 13. stoljeću toponim *ad Lemes* koji se bez svake sumnje referira na *limes* rimskog Iadera. Na samoj granici agera i posjeda opatije rastao je jedan veliki hrast pa u kraljevskoj darovnici 11. stoljeća samostanu stoji: "...*monastero santi Grisogoni territorium aliquod in loco, qui dicitur Hyculus, a querciu, que stat supra vallem...*". I sam toponim Diklo duguje svoj naziv upravo ovom hrastu (*quercus illex*), pa je naziv izvorno morao glasiti jednostavno *ad ilicum* (kod hrasta) što je u dokumentima 11. stoljeća zapisano kao *in*

⁵⁴ CD II, 274.

⁵⁵ Problem dvojakog naziva u srednjovjekovnim dokumentima za ovu crkvicu već je ranije elaborirao E. HILJE, *Combinations of Romanesque and Gothic Forms in the Architecture of Zadar, Hortus artium medievalium*, 2, Zagreb-Motovun, 1996, str. 73, bilj. 2.

Hyculus i *in Uculo* kao hiperkorekcija za *ad Hyculus* i *ad Uculo*, (*ad illicum*, *ad illico*) iz čega metatezom *lc/cl* dobivamo i naziv sela *Diclo*⁵⁶. D. Maršić je na zračnim snimcima uočio na ovom mjestu još jedan, dakle najzapadniji kardo, kojega usvajam kao vjerodostojan, jer prolazi točno mjestom na kojem je spomenuti hrast⁵⁷. Ujedno osnažuje moju raniju tvrdnju da je samostanski posjed preuzeo *ager publicus*, (tj. jedan njegov dio), jer počinje točno od graničnog karda *ager centuriatusa*, a širinom odgovara dužini od tri centurije.

Crkvice na srednjovjekovnom prostoru Petrčana

Osim crkvice posvećene Bogorodici, sv. Petru i sv. Martinu, izgrađena je oko 700 m zapadnije, neposredno uz more, još jedna romanička crkvice posvećena sv. Petru⁵⁸. Crkvice je jednostavna kasnoromanička građevina s neznatno šiljatim bačvastim svodom (sl. 11). Čeoni luk apside je šiljat pa to sve navješćuje nove gotičke konstrukcije, što znači da nije ranija od sredine 13. stoljeća. O njoj je prvi pisao I. Petricioli navodeći podatak da se crkvice spominje prvi put u pisanim vrelima 1204. godine u već spominjanoj buli Inocenta III⁵⁹. No, već sam prije naglasio da u papinoj buli nije riječ o ovoj crkvi već o onoj posvećenoj Bogorodici, te sv. Petru i sv. Martinu u Diklu. Naime, stilske osobine crkvice govore u prilog činjenici da je izgrađena najvjerojatnije u dugoj polovini 13. stoljeća kada se u zadarskoj arhitekturi po prvi put pojavljuje šiljati luk. No, za njezinu je identifikaciju važnije nešto drugo. Ova crkva, naime, u srednjem vijeku nije bila na teritoriju Dikla već Petrčana, pa se sukladno s tim i spominje u srednjovjekovnim izvorima najranije 1384. godine što je već istaknuo E. Hilje⁶⁰.

Donosim još nekoliko podataka da bi se problem bolje rasvijetlio. Spominje se, primjerice, 1394. godine *presbyter Lucas condam Braici de Nona* kao *rector ecclesie santi*

⁵⁶ Iscrpno etimološko obrazloženje kao i izvori vezani uz njega vidi u: N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*. Split, 2000, str. 257-286.

⁵⁷ D. MARŠIĆ, Prilog poznavanju limitacije, str. 114.

⁵⁸ I. PETRICIOLI, Tri romaničke građevine, str. 173-181.

⁵⁹ I. PETRICIOLI, Tri romaničke građevine, str. 176.

⁶⁰ E. HILJE, *Combinations of Romanesque and Gothic Forms in the Architecture of Zadar*, *Hortus artium medievalium*, 2, Zagreb-Motovun, 1996, str. 73, bilj. 2

sl. 11. Sv. Petra u Kožinu (Petrčane):

1. tloris i presjeci crkve, dokumentacija Konternatorskog odjela u Zadru;
2. Crkva Sv. Petra u Kožinu, pogled s jugoistoka (foto: N. Jakšić).

Petri de Petričano koji unajmljuje neku crkvenu zemlju. U susjedstvu su joj zemlje samostana benediktinki Sv. Marije iz Zadra i zemlje porodice Saladina⁶¹. Ističem ovdje zemlje Saladina stoga jer je srednjovjekovno selo na toj lokaciji (Kožino) dobilo ime po Koži Saladinu, koji je u tom dijelu

⁶¹ Povijesni arhiv u Zadru (= PAZD), *Spisi zadarskih bilježnika* (= SZB), *Articulus de Rivignano*, B II, F VI, 212.

srednjovjekovnog Petrčana bio veliki zemljoposjednik. To je razvidno iz oporuke od 8. ožujka 1296. godine kojom je Koža Saladin ostavio imanje nećaku (ili unuku) Bartulu⁶². Kada je Bartulov nasljednik, Koža Bartulov Saladin 1332. godine prodavao sjevernu polovicu svojeg "sela" u Petrčanima Madiju Varikaši za 800 libara, onda se u ispravi kaže da je zemlja uz more, da se prema kopnu prostire do granica Nina, a južnije da je još jedno Kožino "selo"⁶³. Kako je ovoj zemlji more s dviju strana svijeta, dijelom s jugozapada, a uglavnom sa sjeverozapada, onda je jasno da je riječ o rtu, pa je to zapravo u zaleđu današnjeg hotela Pinijs⁶⁴. Kožini posjedi u južnom dijelu srednjovjekovnih Petrčana, dakle bliže granici Zadra u Diklu, rezultirali su time da se od 14. stoljeća najkasnije iznjedrio toponim *Cossino sello*, od čega i suvremeni naziv za ovo selo – Kožino. Taj je dio posjeda naslijedila njegova kći Pelegrina koja ga oporukom iz 1392. godine daruje samostanu Sv. Katarine u Zadru⁶⁵. Crkvice Sv. Petra je, dakle, izgrađena u južnom dijelu srednjovjekovnih Petrčana, onom dijelu koji će po najvažnijem posjedniku kasnije biti nazvano Kožino selo. U blizini crkvice su bili Saladinovi posjedi (oni koji su od kraja 14. u vlasništvu samostana Sv. Katarine), o čemu bjelodano svjedoči arhivski citat kojim se 1446. godine opisuju granice manjeg komada zemlje u Petrčanima: "...*de sircco et traversa monasterium S. Grisogoni de Jadra, de borea monasterium S. Catarine, de quirina plebania S. Petri de*

⁶² M. ZJAIĆ, *Notarium jadrensiu*, str. 85 -90.

⁶³ "*Cui toti ville predictae de quirina est carsum et partim mare, de traversa boscum usque ad confinia Nona et de austro est boscum pertinens alie ville mee ibidem posite, et de borea est mare.*" U: CD X, 5

⁶⁴ Kako je južnije od toga i dalje Saladinov posjed onda je to teren na kojem je još jedna romanička crkvice, ona posvećena sv. Bartolu o kojoj je također pisao I. Petricoli u svojem članku o romaničkim crkvicama u Diklu. Crkvice je poznata po kuli kvadratne osnove koju ima na svojem pročelju. Sudeći po titularu, sv. Bartul, zaključujemo da ju je početkom 14. stoljeća dao izgraditi Bartol Saladin, posvećujući je svojem zaštitniku, baš kao što je i onu crkvicu sv. Petra u Diklu podigao neki pobježe nam nepoznati Petar spomenut u posvetnom natpisu.

⁶⁵ O Pelegrini Grisogono, kćeri Kože Bartulovog Saladina, vidi: N. JAKŠIĆ, Osnutak franjevačkog samostana na Pašmanu 1392. godine, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 32 (Prijatelj zbornik I), Split, 1992, str. 351-356. Oporuka Pelegrine objavljena je u CD XVII, 287, ali prema prijepisu u kojem je godina 1390. Sačuvan je, međutim, tekst i u notarskim instrumentima Articuta (PAZd, SZB, Articutus de Rivignano, B V, F III, 98) gdje je godina 1392. što je i točno jer odgovara indikciji.

*Petrzane*⁶⁶. Sljedećim je citatima svrha pokazati kako toponimi Kožino Selo i Petrčane, uz koje se spominje crkvice Sv. Petra, označavaju isti referent: "...sub teritorio Sancti Petri de Petričano..."⁶⁷, "...sub villa Cosinosello districtus Jade sub terreno plebanie Santi Petri de dicta villa...."⁶⁸. Osim prije spominjanog Luke Brajkova iz Nina, zabilježen je 1441. godine kao rektor crkve i zadarski arhidakon Luka⁶⁹, dok je zadarski kanonik Marko Franković naveden kao župnik 1458. godine⁷⁰.

Zaključujući izlaganje o dvjema crkvicama u srednjovjekovnom Diklu i Kožinu postaje bjelodano da su Zadrani u 12. i u 13. stoljeću podigli po jednu crkvicu posvećenu sv. Petru, uvijek u skladu s aktualnom granicom svojega teritorija, pokazujući time da upravo sveti Petar simbolizira srednjovjekovni Zadar.

*Crkva u srednjovjekovnom
selu Obrovac ili Stomorina vas*

Upravo kao što je zapadna granica teritorija obilježavana (ili označavana) izgradnjama crkvice posvećenih starom gradskom zaštitniku, tako je jednako i na istočnoj granici teritorija stajala crkvice u čast svetih Petra i Pavla. U izvorima se spominje prvi put 1028. godine⁷¹. Bila je sagrađena na lokalitetu slavenskog imena, čiji naziv glasi *Obrovac*, a u najstarijim ispravama dolazi kao *in Bravizo* (shvaćeno od Latina kao *a Bravizo* = Obrovac). Godine 1072. vlasnik crkve *Petrus filius Semiuiti* zajedno sa svojim rođacima daruje ju samostanu Sv. Marije u Zadru "...donamus pro animabus nostrorum parentum et pro salute nostra et nostrorum successorum cenobio sante Marie ecclesiam, que est in Brauizio dedicata in honore sancorum apostolorum Petri et Pauli"⁷². Od tada je samostan Sv. Marije postao vlasnikom sela koje se u kasnijim stoljećima naziva *villa sancte Marie*, za što je hrvatski ekvivalent *Stomorinavas* ili *Stomorinoselo*. Nije stoga naodmet citirati i glagoljsku

⁶⁶ PAZd, SZB J. Calcina, B II, F III/9.

⁶⁷ PAZd, SZN, N. Benedicti B I/4.

⁶⁸ PAZd, SZB, F. Minutius, B I, F I.

⁶⁹ PAZd, SZB, T. Prandin, B VI, F I, 223

⁷⁰ PAZd, SZB, J. Calcina, B V, F VIII/4, 105.

⁷¹ CD I, 127

⁷² CD I, 131.

ispravu, *crkva svetago Petra v Stomori selo*⁷³. Uz naziv Obrovac, za širi okolni prostor koristi se i toponim Babindub pa navodimo primjer iz 1327. godine: "...*habitatores ad Obrovac in confinio Babindub in villa monasterii sancte Marie monialium de Jadra*"⁷⁴. Slično svjedoči i citat "...*fratribus de villa sante Marie ad Babindub*..."⁷⁵. Uz crkvu je bila povezana i bratovština koja se čas naziva bratovštinom sv. Petra u Stomorinoj vasi⁷⁶, čas bratovštinom sv. Petra od Babinduba⁷⁷. O topografskom smještaju sela pisano je temeljitije u dva navrata, davno M. Klarić, a u novije vrijeme i I. Anzulović⁷⁸. Nije stoga potrebno iznositi širu dokumentaciju. Šteta ipak što su se autori usredotočili isključivo na problem ubikacije sela. Arhivska građa nudi golemu količinu relevantnih vijesti temeljem kojih bi se mogla sastaviti suvisla i vrijedna rasprava o ovom selu u vlasništvu zadarskih benediktinski sv. Marije. Ima, primjerice, vijesti koje govore o tome koliku su stvarnu korist benediktinke imale od prihoda sa svojeg najvažnijeg imanja. Koludrice su prihode od ljetine davale u zakup, pa iznosimo neke slučajno odabrane primjere: 1446. godine zakup je iznosio 500 libara godišnje⁷⁹, 1449. godine 435

⁷³ M. KLARIĆ, Obrovac sredovječnih isprava, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N. s. XVI, Zagreb, 1932, str. 46, bilj. 50.

⁷⁴ CD IX, 329

⁷⁵ CD X, 31.

⁷⁶ 1374. godine: *Item fratralie santi Petri de Stomorinavas unum taurum*. M. KLARIĆ, Obrovac, str. 46 bilj. 50.

⁷⁷ 1390. godine: *Item reliquit fratralie, sancti Petri de Babindub....* – I. ANZULOVIC, Crkva svete Marije od Duba ili Stublja, njezin položaj i srednjovjekovna sela na području nekadašnjeg Obrovca jugoistočno od Zadra, *Diadora*, 22, Zadar, 2007, str. 314.

⁷⁸ M. KLARIĆ, Obrovac, str. 19-55, a nedavno i I. ANZULOVIC, Crkva svete Marije, str. 301-340. U tom se tekstu meni zamjera da u članku Srednjovjekovno Kamenjane s crkvama sv. Jurja i sv. Luke, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 17, u bilj. 63, crkvu Sv. Petra smještam u današnji Babindub umjesto u današnje Bibinje. Ja sam crkvu Sv. Petra u spornom citatu smjestio ovako: *a riječ je o crkvi sv. Petra u Babindubu istočno od Dračevca, onoj istoj koja se već u 11. stoljeću spominje u Obrovici*. Svima koji poznaju mikrotopografiju prostora sasvim je jasno da je riječ o crkvi Sv. Petra o kojoj cijelo vrijeme raspravljamo. Ja pritom nisam kazao u *današnjem* Babindubu, niti sam u povijesnu raspravu uvodio suvremeno katastarsko stanje, već je Babindub jedan od povijesnih toponima uz koje dokumenti povezuju samu crkvu što i autorica sama želi u istom članku dokazati. Inače, baš ona na nekim mjestima u istom članku posve netočno citira M. Klarića, u bilješkama 69 i 70.

⁷⁹ T. RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću*. Zagreb, 1977, str. 127 bilj. 151.

⁸⁰ PAZd. SZB, J. Calcina, B III, F V/2, 63.

libara⁸⁰, a 1466. godine, 500. libara⁸¹. Arhivske vijesti bilježe imena tamošnjih župnika kao što je bio 1332. godine Radoslav, koji je tu imao i svoj vinograd⁸². Župnici sela bili su redovito glagoljaši tijekom druge polovine 14. i u 15. stoljeću. U godinama 1386. i 1390. spominje se župnik Novak, za kojega se izričito navodi da je glagoljaš, a da je nastanjen u Zadru (*littere sclaue*)⁸³. Glagoljaš je očigledno i Stjepan pok. Jakova, koji se spominje od 1395. do 1408. godine. On, naime, 1401. godine predaje Jurju Krčiću, župniku u nedalekim Tršcima, jedan glagoljski brevijar, koji je ranije bio vlasništvo pokojnog svećenika Draganje⁸⁴. Crkva Sv. Petra tijekom srednjeg vijeka posjedovala je i glagoljske liturgijske knjige, koje su najčešće bile oporučni dar tamošnjih župnika. Tako župnik Petar Jurislava Polečić ostavlja "čtenja nova v' kih'e leend'da svetago Petra"⁸⁵. Oporučno ostavlja 1476. godine crkvi Sv. Petra u Stomorinu selu jedan brevijar i tamošnji župnik Ivan Nosić⁸⁶. Spominju se u arhivskim vijestima i nadalje župnici koji opslužuju crkvu Sv. Petra, primjerice 1482. godine Pavao⁸⁷, a od 1491. godine Stjepan Debrolunich. P. Runje smatra da bi to mogao biti onaj glagoljaš kojega spominje Šimun Klimantović "...dom Stipana na Rogovi pisca...", među župnicima koji su ubijeni 1499. godine no, to ostaje ipak u domeni hipoteze⁸⁸. Godine 1504. ime župniku u Stomorinom selu je Luka⁸⁹. U godini 1513. župnik je Ivan Garošić⁹⁰, a 1554. Andrija Garošić⁹¹. Posljednja vijest meni poznata je iz 1569. godine koju donosi Bianchi, navodeći da je župnik Stomorina Sela sudjelovao na dijecezanskoj sinodi koju je sazvao nadbiskup F. Minuci⁹². Poslije ovoga uslijedio je Ciparski rat, koji kulminira u čuvenoj bitci kod Lepanta 1571. godine. Mletačko-turskim razgraniče-

⁸¹ T. RAUKAR, *Zadar*, str. 124.

⁸² CD X, 1.

⁸³ PAZd, SZB, Articucius de Rivignano, B I, F II, 35 i B II, F V, 44.

⁸⁴ P. RUNJE, *O knjigama hrvatskih glagoljaša*. Zagreb, 1998, str. 53.

⁸⁵ Đ. ŠURMIN, *Hrvatski spomenici* I. Zagreb, 1898, str. 184-186.

⁸⁶ P. RUNJE, *O knjigama*, str. 61.

⁸⁷ N. JAKŠIĆ, *Hrvatski srednjovjekovni krajobrazi*, str. 323.

⁸⁸ P. RUNJE, *O knjigama*, str. 34.

⁸⁹ PAZd, SZB, G. de Monferato, B I, FI.

⁹⁰ PAZd, SZB, J.F. Raimondus, B I, F II/2 252.

⁹¹ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana* II, str. 411.

⁹² C. F. BIANCHI, *Zara cristiana* II, str. 411.

sl. 12. Srebrni gotički križić iz 1604. godine s donatorskim natpisom Šimuna Bruketija iz Koprulja koji se čuva u Bibinju (foto: Ž. Bačić).

njem od 1576. godine Stomorino Selo ostaje uz granicu ali ipak s mletačke strane⁹³. Na temelju natpisa na jednom malom srebrnom oltarskom križu, koji se čuva u Bibinju, zaključujem da je još 1604. godine crkva bila u funkciji (sl. 12). Natpis je iskucan uokolo lika sv. Petra postavljenog na konzoli u gotičkom kontrapostu, s ključevima u desnici i kodeksom u ljevici, a glasi:

MDCIIII A(nno) D(omin)I
IV DECE(m)B(re)
SIMON BRUCHETI DE COPRAGL ME (h)A
DONATO A S(an) PIERO D(e)LA DETA VILA

Natpis ima dvojaku vrijednost za povijest crkvice o kojoj se raspravlja. S jedne strane upućuje na smjer kretanja

sl. 13. Revers renesansnog procesionalnog križa iz Bibinja, detalj (foto: Ž. Bačić).

sl. 14. Avers gotičkog procesionalnog križa iz Dračevca (foto: Ž. Bačić).

stanovništva koje je ovaj križić sa sobom prenijelo na novu lokaciju (Bibinje), a s druge strane uvodi i četvrti toponim uz koji se crkva povezuje, a to je Kopralj. Riječ je o toponimu koji je preživio do naših dana, a njime se imenuje prostor omeđen toponimima Babindub, Crno, Dračevac i Ploče. Tako ga otprilike locira i srednjovjekovni citat iz 1400. godine u kojemu se spominje da Filip de Matafaris daje na obradu svoje zemlje “....positi ad Copragl in loco vocato Babindub” dvadesettrojici seljaka iz Sublja, Stomorina sela i Gaženice⁹⁴. U latinskom obliku *Caprali* spominje se već

⁹³ I. ANZULović, Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576. nakon Ciparskog rata, *Zadarska smotra*, 1-3, Zadar, 1998, str. 103. gdje je upisano na mletačkoj strani kao *Morena Selo*, što je redukcija prema Stomorinoselo.

⁹⁴ PAZd, SZB, M. Salasich, B I, F II, 106.

1105. godine i pri tom se kaže da je opatica Ćika tamo kupila posjede još u drugoj polovici 11. stoljeća⁹⁵.

Blizina turske granice tijekom 16. i tijekom prve polovine 17. stoljeća uvjetovala je povlačenja stanovništva sa svojih starih selišta koja tijekom srednjeg vijeka nisu bila smještena uz more, već uz obradive zemlje. To je onaj proces koji ovdje nije moguće temeljitije elaborirati no, koji je rezultirao nastankom čitavog niza primorskih naselja u to doba, a najzorniji primjer su Kaštela na prostoru između Splita i Trogira⁹⁶. Taj se proces odvijao i u zadarskom kraju, a većina naselja na obali duguje upravo njemu svoje postojanje. Navest ću samo neka: Pirovac, Pakoštane, Turanj, Sukošan, Bibinje, Vinjerac, Ražanac itd.

Tako se i stanovništvo Stomorinog Sela premjestilo poglavito u Bibinje, čemu nije dokaz samo onaj mali križić o kojem je već bilo riječi, već i sama stara bratovština sv. Petra koja je našla svoje utočište u crkvi Sv. Roka u Bibinju, gdje je bio podignut i oltar Sv. Petra 1680. godine⁹⁷. Čuva se u Bibinju, međutim, i jedan procesionalni križ koji je bez sumnje iz stare crkve Sv. Petra u Stomorinavasi. Iskucan u srebrnom pozlaćenom limu, križ je zadržao tipičnu gotičku siluetu, iako se prema iskucanim likovima zaključuje da je to zrelorenesansni rad 16. stoljeća (sl. 13). Ikonografski program je tipičan za to vrijeme. Raspeti Krist je okružen na krakovima poprsjima svetaca, tako da su uz njega Marija i Ivan, u vrhu Bog Otac, a u dnu Marija Magdalena. U kontekstu ove rasprave važnija je poledina na kojoj je lik sv. Petra s ključevima u desnici i s kodeksom u lijevoj ruci. Raspoznaju se portretne karakteristike starijeg muškarca s kratkom i gustom kovrčavom bradom te kovrčavom kosom na aureoli. Zaogrnut je do poda dugačkim plaštem, ispod kojega proviruju prsti stopala. Plašt je na prsima pričvršćen fibulom. Lik je okružen poprsjima evanđelista koji su oslonjeni na karakteristične, pripadajuće im tetramorfe. Marko i Luka na vodoravnoj hasti čitaju iz kodeksa, mladoliki Ivan u vrhu naslonio je na orla kodeks po kojem piše perom, dok Matej u dnu pridržava objema rukama zatvoren kodeks⁹⁸.

⁹⁵ V. NOVAK, *Zadarski kartular samostana sv. Marije*. Zagreb, 1959, fol. 9.

⁹⁶ I. BABIĆ, *Prostor*.

⁹⁷ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana II*, str. 167.

⁹⁸ N. JAKŠIĆ - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije – Zlatarstvo*, 2004., 226.

sl. 15. *Revers gotičkog procesionalnog križa iz Dračevca, detalj*
(foto: Ž. Bačić).

Razvidno je, dakle, da je dio inventara crkve i bratovštine Sv. Petra iz Stomorina vasi dospio zajedno sa župljanima i s bratimima u Bibinje, u doba kad je tijekom Kandijskog rata selo napušteno, a stanovništvo se povuklo na sigurniju lokaciju na obali. No, čini se, da ipak nisu svi sa svojih starih ognjišta krenuli put Bibinja. Neki su ostali živjeti nedaleko starog sela, samo malo zapadnije, nešto bliže Zadru. Naime, u župskoj crkvi Uznesenja Marijina u Dračevcu zadarskom (Malpaga), za koju Bianchi navodi da je utemeljena 1515. godine, jedan je oltar posvećen sv. Antonu Padovanskom, a drugi apostolima Petru i Pavlu⁹⁹. U toj se crkvi čuva jedan gotički srebrni križ koji na poleđini ima lik sv. Petra. Iako nije još uvijek sustavnije u literaturi obrađen, na njega sam upozorio 2004. godine i donio fotografiju

aversa te detalj revesa¹⁰⁰. Križ je jednostavne forme s trilobnim završetcima krakova (sl. 14). Na aversu je raspeti Krist, a uz njega su tugujuća poprsja Marije i Ivana. U dnu je Adam koji podiže poklopac svojega sarkofaga, a u vrhu je Ivanov simbol, orao. Na poleđini je lik sv. Petra (sl. 15) koji u desnici na prsima drži ključ, a u ljevici kodeks. Okružen je tetramorfima no, bez Ivanovog simbola, koji je u nekoj povijesnoj restauraciji dospio na avers. Zato se na poleđini andeo pojavljuje dva puta, jednom kao Matejev simbol, a drugi put kao arhanđel prenesen s aversa. Naime, ovaj križ pokazuje vrlo arhaičnu ikonografsku shemu aversa s arhanđelom u vrhu, te s Adamom koji proviruje iz sarkofaga u dnu. Taj je ikonografski obrazac karakterističan za ophodne križeve 14. stoljeća, a u 15. stoljeću se rijetko javlja, jer tada arhanđela zamjenjuje pelikan, a Adama u sarkofa-

⁹⁹ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana II*, str. 396.

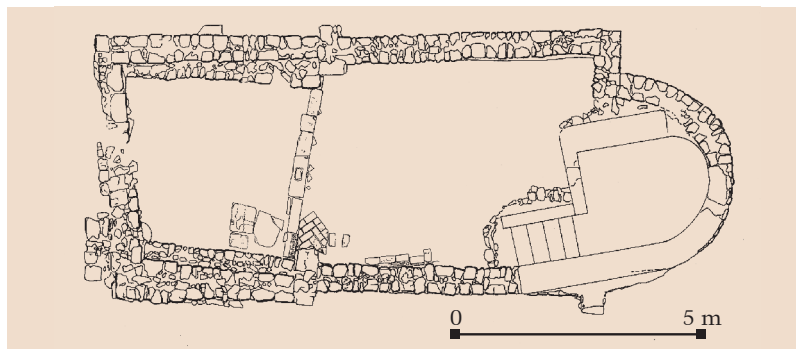
¹⁰⁰ N. JAKŠIĆ - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština*, str. 25-27.

sl. 16. Tugujuća poprsja Marije i Ivana iz sjeverne Italije (1-5) i Hrvatske (6-10), iskucana po istim kalupima kao na križu iz Dračevca: 1. Bormio (SO); 2. Agordino (BL); 3. Porcen (BL); 4. Villorba (TV); 5. Trieste (TS); 6. Bakar; 7. Senj; 8. Pag; 9. Novigrad kod Zadra; 10. Dračevac (prema: N. Jakšić).

gu Adamova lubanja¹⁰¹. Ovaj križ treba datirati najkasnije oko 1400. godine još i zato što su tugujuća poprsja Marije i Ivana, iskucana po kalupu koji je korišten u više navrata krajem 14. stoljeća. U zadarskom kraju susrećemo ova poprsja na križevima u Novigradu i Pagu, oba s kraja 14. stoljeća. Poznati su i u Furlaniji i Venetu. Ustanovljeni su

¹⁰¹ N. JAKŠIĆ - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština*, str. 26.

sl. 17. Tloris ruševina crkve Sv. Petra i Pavla na Petrini (Stomorino Selo), (dokumentacija Konzervatorskog odjela u Zadru).

za sada na najmanje 10 primjeraka (sl. 16)¹⁰². Prema tome, ovaj je najstariji od tri križa koji su bez sumnje pripadali što crkvi, a što bratovštini sv. Petra u Stomorina vasi.

Ostaci crkve Sv. Petra još su u drugoj polovici 19. stoljeća bili uvelike sačuvani. Bianchi kaže da je ulazni dio bio presvođen (razvidno kasnije dogradnje) i da je podržavao preslicu te da je oltar bio smješten u maloj apsidi¹⁰³. Ruševine crkve opisuje i L. Jelić te donosi i crtež ulomka jednog natpisa u njoj pronađenog¹⁰⁴. Fotografiju tog natpisa donosi kasnije M. Klarić i kaže da se čuva u Biogradu, no tamo ga danas više nema. Razrješava ga na sljedeći način ...ET S(anc)TI P(au)LI TE(mplum) S(acratum)... Donosi i shematski tloris crkve koja je uključujući polukružnu apsidu dugačka 12 metara¹⁰⁵. U razdoblju između dva svjetska rata na samoj apsidi crkve talijanska je vojska podigla snažan betonski bunker čime je znatnije oštećena cijela građevina. Lokalitet na kojem se nalazi naziva se *Petrina*, a nedavno su arheološki istraženi ostatci same crkvice o čemu je tiskano kratko izvješće¹⁰⁶. Zidovi su sačuvani do visine od 1 m. (sl. 17 i 18) Pronađen je jedan kapitel i ulomak natpisa, od kojega se na objavljenoj fotografiji razabire ...ONORE(m) DO(mini).

¹⁰² N. JAKŠIĆ, *Rapporti veneto - dalmati nell'oreficeria trecentesca*, Književnost, umjetnost, kultura između dviju obala Jadrana /Ur. N. Balić-Nižić, N. Jakšić, Ž. Nižić/, Zadar 2010.,

¹⁰³ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana II*, str. 167.

¹⁰⁴ L. JELIĆ, *Povijesno-topografske crtece o biogradskom primorju*, *Viestnik Hrvatskog arheologiškoga društva*, 2, Zagreb, 1898, str. 81 i 94.

¹⁰⁵ M. KLARIĆ, *Obrovac*, str. 46-50.

¹⁰⁶ R. JURIĆ, *Petrina - Sv. Petar*, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 1, Zagreb, 2004, str. 199.

sl. 18. Ikona Hodegitrije iz samostana Sv. Marije u Zadru (foto: Ž. Bačić).

sl. 19. Lik sv. Petra na poledini ikone s Hodegitrijom iz samostana Sv. Marije u Zadru (foto: Ž. Bačić).

Na temelju svega izloženog sasvim je razvidno da je kult sv. Petra u srednjovjekovnom Zadru bio dominantan te da je ukupan prostor grada njime bio na poseban način obilježen. Uz četiri crkve njemu posvećene unutar gradskih zidina¹⁰⁷ još su četiri na relativno malom kopnenom dijelu njegova agera, te tri na zadarskim otocima. One su imale ulogu važnih prostornih orijentira, posebno na ko-

¹⁰⁷ Među gradske crkve s posebno istaknutim kultom Sv. Petra nisam naveo još jednu, poznatu kao crkva Sv. Nikole. Naime u ispravi kojom je crkva darovana samostanu Sv. Krševana 1042. godine stoji " *...fabricau i istam ecclesiam ad honorem sancti Nocolay confessoris Christi, et sancti Petri apostoli et sancti Stephani pontificis et beati Dimitrii martiris et magni Grisogoni martiris nec non beate dei genetrcis Marie adque (!) omnium sanctorum Christi.*" Vidi: CD I, 75.

pnenim međama grada (Diklo i Obrovac), a isto tako i na obje njegove Barkanje – Brodarice.

Ovu raspravu o naglašenoj prisutnosti kulta sv. Petra u srednjovjekovnom Zadru zaključit ću jednim umjetničkim djelom koje svojom likovnom kvalitetom privlači za služenju pažnju publike i stručnjaka. Riječ je o velikoj ikoni koja se čuva kod zadarskih benediktinki u samostanu Sv. Marije. Predstavlja Hodegitriju (sl. 19) na prijestolju s Djetetom kojega u svojem naručju pridržava desnom rukom; a nastala je u Jadranskom bazenu na iskustvima ranog paleološkog slikarstva¹⁰⁸. U ovu se raspravu uklapa time što na poledini ima naslikan lik sv. Petra (sl. 20). Uokviren je bordurom na kojoj se po svijetložutoj pozadini izmjenično savija vitica oker boje sa crvenim i zelenim listićima. Svetac je postavljen na tamnoj pozadini, a odjeven je u maslinastu haljinu s crnim zasjenjenjima i vrlo svijetlim luminagiturama (osvjetljenjima). Oko vrata je široki crvenkasti porub s vijencem stiliziranih palmeta. Zaogrnut je u crni plašt koji ostavlja nepokrivenu lijevu stranu poprsja. U desnoj ruci drži ključeve, a lijevi je dlan okrenut u znak mira. Na nogama ima sandale pričvršćene crnim trakama. Ima kratku kovrčavu prosijedu kosu te bradu s brkovima pod kojima su napučene usne. Portret odlikuje čvrst pogled i naborano čelo. U vrhu teče natpis S. PETRVS. Crtež je nešto tvrdi nego kod Madone no, u cjelini raspoznaje se kao djelo istog, vještog slikara. Mišljenja su uglavnom usuglašena oko toga da je ova velika slika središnji dio nekadašnjeg rasklopnog triptiha, jer su na okomicama sačuvane metalne šarke za prihvatanje bočnih krila. Ipak nije ponuđeno razložno objašnjenje zašto bi središnje polje triptiha imalo oslikanu pozadinu. U tom smislu predlažemo drugačije tumačenje temeljeno na šarkama po okomicama. Prema našem sudu šarke su služile za prihvatanje okomitih držača kojima je slika bila pričvršćena prilikom nošenja u procesiji i to bi trebalo objasniti razlog zbog kojega je i pozadina oslikana. U takvu bi se interpretaciju ponajbolje uklapao i izbor lika na poledini, svetog Petra, kao starog zaštitnika zadarske dijeceze.

Drugi problem u vezi s ovom monumentalnom ikonom (169 x 87 cm) je njezino preciznije datiranje. Većina je au-

¹⁰⁸ O ovoj ikoni postoji relativno obilna literatura pa upućujem na djelo gdje je kompletirana: E. HILJE - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština*, str. 125.

*sl. 20. Lik donatora na ikoni Hodegitrije iz samostana
Sv. Marije u Zadru (foto: Ž. Bačić).*

tora suglasna s mišljenjem da je nastala na početku 14. stoljeća, najkasnije do oko 1330. godine. Jedan bi detalj s ikone Madone možda mogao pomoći točnijem datiranju njezina nastanka, pa tako i lika svetog Petra na poledini. U lijevom, naime, donjem kutu ikone uz Madonu postavljen je sitan klečeći lik donatora koji do sada u literaturi nije identificiran (sl. 21). Lik je odjeven u bogatu nošnju s

kapom na glavi. Ima plavu haljinu preko koje je prebačen grimizni ogrtač što završava na ramenima širokim ovratnikom, hermelinom. Ta dva detalja nošnje (grimiz s hermelinom) koju su smjeli nositi samo vladari, upućuje posredno da nije riječ o nekom zadarskom građaninu jer niti jedan Zadrani toga doba nije smio biti tako odjeven. Potražimo li kandidata u najbližem susjedstvu, onda to može biti samo Pavao (ili Mladen – manje vjerojatno, no moguće) Šubić, koji je obnašao dužnosti bana Hrvatske i Bosne. Upravo je u Zadru pronađen njegov pečatnjak s natpisom: PAULUS DE BREBERIO BANUS CROATORUM D(omi) N(u)S ET BOSNE¹⁰⁹. Veze ovog moćnog hrvatskog velikaša, čiji je rod potjecao iz srednjovjekovnog Bribira u zadarskom zaleđu, povijesno su dobro dokumentirane. No, što je još važnije, zasvjedočena je njegova uloga darovatelja zadarskih kršćanskih svetišta. Naime, u zadarskoj se katedrali čuvao relikvijar svetih Petra, Pavla i proroka Danijela u obliku ikone, koji je u inventaru riznice 1427. godine opisan ovako: *"Item Anconam vnam argenteam cum tribus figuris Aureatis"*, a na njoj je bio natpis: PAULUS BANUS CROATORUM ET TOTIUS BOSNE D(omi) NUS ME FECIT AD HONOREM S. PETRI, S. PAULI ET S. DANIELIS PROPHETE. Pavao je pritom darovatelj još jednog relikvijara sličnog oblika koji je u tom istom inventaru opisan ovako: *"Item Anconam vnam argenteam in Aureata in parte cum sancto Martino ad equum cum reliquiis Intus."* Oba su relikvijara, međutim, prepravljena 1469. godine u kvadratnu škrinjicu i na njoj je do 18. stoljeća stajao natpis: PAVLVS, MARTINVS ET MLADENV CORVATIAE PRAESIDES S.C.P. FIERI JUSSERVNT. DONATVS VERO BRITANICVS CANONICVS ET CHRYSOGONVS NASSIVS FABRICAE PROCVRATORES VETVSTATE DEFORMATVM JOANNIS ROBOBELLI ANTISITIS CONSENSV IN MELIVS RESTITVERVNT. I danas taj relikvijar postoji u riznici katedrale, ali je poslije 1496. godine ponovno promijenio oblik, a spomenuti je natpis u međuvremenu izgubljen¹¹⁰. U svakom slučaju, ban Pavao bio je donator zadarskih crkava. U jednom od relikvijara bile su i moći sv. Petra i Pavla, što dokazuje da je zadarska

¹⁰⁹ J. BELOŠEVIĆ, Pečatnik hrvatskog bana Pavla I. Bribirskog iz Zadra, *Diadora*, 3, Zadar, 1965, str. 159-168.

¹¹⁰ N. JAKŠIĆ - R. TOMIĆ, *Umjetnička baština*, str. 206.

katedrala neke njihove moći posjedovala što je i logično s obzirom na njezina titulara. Stoga raspravu o kultu sv. Petra u srednjovjekovnom Zadru i zaključujemo pretpostavkom da je upravo ban Pavao samostanu benediktinki Sv. Marije darovao monumentalnu ikonu na kojoj je naslikan i njegov lik kao donatora. Sama je ikona nošena u procesijama pa se na poledini pojavljuje lik sv. Petra, starog zaštitnika dijeceze za čije je moći ban Pavao dao izraditi i srebrni pozlaćeni relikvijar u zadarskoj katedrali.

Nikola Jakšić

Der Kult des hl. Petrus im spätantiken und frühmittelalterlichen Zadar
Zusammenfassung

Der weitverbreitetste Kult im mittelalterlichen Zadar ist der des hl. Petrus (und Paulus). Höchstwahrscheinlich war schon die erste Kathedrale im 4. Jahrhundert ihm geweiht. Schriftliche Zeugnisse hingegen kann man erst ab dem 9. Jahrhundert verfolgen. Der Autor legt eine kulturhistorische Gesamtdokumentation über diesen Kult in der größten und wichtigsten kroatischen mittelalterlichen Stadt an der Adriaküste vor. Er stellt den hl. Petrus und Paulus im epigraphischen Material, in der monumentalen Malerei, in der Staffeleimalerei und im künstlerischen Handwerk, d. h. in der Goldschmiedekunst, vor.

Im eigentlichen historischen Stadtzentrum wurden bis zum ausgehenden 12. Jahrhundert mindestens vier dem hl. Petrus geweihte Kirchen gebaut. Man findet sie jedoch auch außerhalb des historischen Kerns, auf beiden Fähranlegestellen von Zadar, d. h. in Preko und gegenüber dem Stadthafen. Bezeugt sind sie auch auf Iž und Pašman. Auf jeden Fall gab es scheinbar elf dem hl. Petrus geweihte Kirchen. Systematischer werden drei kleine Kirchen auf dem Festlandteil des Ager von Zadar diskutiert, die unmittelbar am Limes des antiken Jadera errichtet waren, im mittelalterlichen Petrčane (heute Kožino), in Diklo und im mittelalterlichen Dorf Stomorina, dem größten Besitz der Benediktinerinnen aus dem Marienkloster in Zadar.

Besonders wird die monumentale Ikone der Gottesmutter bei den Benediktinerinnen von Zadar diskutiert, auf deren Rückseite sich eine Ikone des hl. Petrus befindet. Dieses schönste Werk der mittelalterlichen Staffeleimalerei an der kroatischen Adriaküste trägt ein Bildnis des Stifters. Es wird vorgeschlagen, ihn als den Banus Pavao Šubić zu identifizieren, so dass in diesem Sinne Argumente bezüglich der Ikonographie und des Stils angeführt werden.

Izdavač: Kulturno društvo Trilj
studenj, 2010.

Za nakladnika: dr. sc. Josip DUKIĆ

Scripta **Branimiro Gabričević** dicata
(Zbornik u čast Branimira Gabričevića)

Urednici:

dr. sc. Josip DUKIĆ
dr. sc. Ante MILOŠEVIĆ
dr. sc. Željko RAPANIĆ

Priredivački odbor:

Neda ANZULOVIĆ, prof.
akademik Nenad CAMBI
prof. dr. sc. Slobodan ČAČE
dr. sc. Josip DUKIĆ
dr. sc. Ante MILOŠEVIĆ
dr. sc. Željko RAPANIĆ

Lektura:

Niveska JURAGA-KOVAČEV

Prijevod sažetaka na njemački:

Franjo Frankopan VELIĆ

Računalni slog i grafička obrada:

Neven MARIN

Tisak:

Dalmacijapapir - Split

Naklada:

300 primjeraka

Za tekstove i prologe u zborniku odgovaraju autori.

Cip zapis dostupan u računalnom katalogu
Sveučilišne knjižnice u Splitu pod brojem 130904000
ISBN 978-953-95503-6-1

Na naslovnici:

Nadgrobni spomenici romaniziranih Delmata iz Sinja (ant. *Osinium*),
1. stoljeće, Muzej Cetinske krajine u Sinju, (foto: Ž. Bačić).

Tiskanje zbornika pomogao je Branimirov sin, pok., dr. med. Nikola Gabričević